

Szerkesztette: Szirmai Viktória

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓL-LÉT FELÉ

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓ-LÉT FELÉ

SZIRMAI VIKTÓRIA
(SZERK.)

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár
2015

Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig?¹⁷⁶

Szirmai Viktória

A címben megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogy hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig, a válasz az: vélhetően nagyon nehezen. Alapvetően a világszinten is létező társadalmi ellenérdekeltségek miatt: a tények szerint a mai globális világ egyenlőtlenségeket termel ki, s egyenlőtlenségekben működik hatékonyan. 2005-ben a magyar nagyváros-térségek gazdasági és társadalmi versenyképességének a vizsgálata is ezt igazolta, a modern, versenyképes, dinamikusan fejlődő, a globális rendszerekbe csatlakozni törekvő, és azt sikerre is vivő városi gazdaságok is térbeli társadalmi egyenlőtlenségekkel terheltek. A magas társadalmi státusú rétegek nagyvárosi koncentrációja, az alacsonyabb társadalmi státusban lévők nagyvárosi terekből való kiszorítása, illetve a hátrányos helyzetűek vidéki térségi koncentrációi biztosították a globális gazdaság hazai működését, a gazdasági versenyben való hatékony részvételt, de a szűkös források miatt is, a nagyvárosi népesség meghatározott részeinek a jólétét is (lásd Szirmai szerk., 2009).

De már akkor is látszott, ami ma már sokkal inkább egyértelmű: a térbeli egyenlőtlenségekért komoly társadalmi árat kell fizetni. A várakozásoktól eltérően a lendületes társadalmi és gazdasági fejlődésre képes térségek számának inkább csökkenését, mintsem

---

¹⁷⁶ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

gyarapodását, a nagyvárosi fejlődés dinamikájának lassulását, a nagyvárosok és a vidéki, a rurális térségek éles dichotómiáit, a köztük lévő fejlettségi különbségek növekedését, a városi övezetek belső eltéréseit, és a városi terekbe is begyűrűző társadalmi feszültségeket: a jól-lét korántsem terjedését, inkább visszaszorulását.

S éppen ezért, ha nehéz is, de feltétlenül szükséges a területi egyenlőtlenségek enyhítésére, közte kiemelten a társadalmi jól-lét területi dimenzióival kapcsolatos fejlődés támogatására, a társadalmi szerkezeti egyenlőtlenségek kezelésére törekedni, már csak azért is, mivel a világszintű problémák, a gazdasági válságok feszültségei láttán a Stiglitz-bizottság is ezt javasolja.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a céloknak a hazai megvalósítása nemcsak, hogy nem egyszerű, hanem rövid távon kevésbé, inkább csak hosszú távon megvalósítható, hiszen olyan globális, illetve európai hatások között kell a jelenségekre befolyást gyakorolni, a lehetséges megoldási, illetve kezelési módokat kidolgozni, amelyek nemzeti, illetve regionális várostérségi szintről csak nehezen alakíthatók. Az előrelépéshez ezért is nélkülözhetetlen a társadalmi változásokra nyitott európai erőkkal való kapcsolatok kiépítése, valamint a széleskörű társadalmi, politikai, döntéshozói együttműködés, közte a tudomány részvétele, eredményeinek alkalmazása.

Ez a könyv ennek a törekvésnek a jegyében készült, hiszen a valóságos folyamatokra támaszkodó láttelel kíván lenni: a különböző térformákban élő, eltérő társadalmi helyzetű csoportok jól-léti jellemzőit, azok meghatározottságait, belső eltéréseit írja le. Mégpedig azért, hogy ezzel is felhívja a társadalom, közte a politikusok, a döntéshozók figyelmét a területi és a társadalmi egyenlőtlenségek mai állapotára, a jól-lét különböző szintjei által is szabdalta társadalmi szakadékokra, a jól-létben élők, és az attól megfosztottak eltérő viszonyaira, az anyagi, a különböző aktivitási, a kulturálódási, az egészségügyi, a kapcsolatrendszeri, a társadalmi részvételi egyenlőtlenségekre. De legfőképpen a területi és a jól-lét különbözőségeik összefüggéseire.

A szerzők arra vállalkoztak, hogy megvizsgálják a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Joseph E. Stiglitz bizottsága által készített jelentés nyolc tényezőjének érvényességét a magyar nagyvárosi térségek esetében, és ezzel kiderítsék a kilenc 100 000 főt meghaladó népességű nagyvárosi térségekben, azok különböző övezeteiben, illetve négy hátrányos helyzetű vidéki kistérségben élő népesség társadalmi jól-lét szintjeit. Ennek elméleti megalapozása

érdekében sor került a nemzetközileg használt, korábbi jól-léti (közte a jóléti) indexek bemutatására, valamint a nemzetközi jóléti politikák különböző dokumentumainak összegyűjtésére is.

A területi egyenlőtlenségek jellegzetességei

A könyv tanulmányai egyértelműen kimutatták a térbeni társadalmi egyenlőtlenségeket, a nagyvárosi és vidéki térségek dichotómiáit, a nagyvárosok és a környékeik közötti különbségeket, vagy másképp a centrumok és perifériák ellentmondásait. Kiderültek a vizsgált nagyvárosok, közte a főváros és a vidéki nagyvárosok közötti gazdasági, társadalmi szabdaltságok, de az egyes városi övezetek fejlettségbeli differenciáltságai is.

Minthogy módszertani megfontolásokból az összehasonlítás kiemelt szempont volt, ezért nemcsak a különböző térségi formák különbségeinek és hasonlóságainak az összevetésére, hanem a társadalmi szerkezeti sajátosságok főbb trendjei időbeli változásainak a jelzésére, közte a budapesti és a vidéki városi térségek különbségeinek a feltárására is sor került. Ez utóbbiakat egy 2005-ben és 2014-ben megvalósított, a kilenc magyar nagyvárosi térségre reprezentatív szociológiai felvétel adatbázisának az elemzése, a korábbi adatok újraelemzése biztosította.

A 2005-ben mért éles területi-társadalmi hierarchia szigorú rendje a 2014-es adatok szerint oldódni kezdett, mégpedig a globális urbanizáció két jellemző folyamatának egyidejű érvényesülése következtében. Az egyik az ismételten felerősödő gazdasági és társadalmi koncentráció: ennek keretében a belvárosi funkcióváltások, a citysedés, a belső részek rehabilitációi, s ezek hatására a városi gentrifikáció, a városi belső terek polgárosodásának a folyamata. Ez utóbbit a városlakók átalakult költözési szokásai, a városi lét ismét megerősödött érték volta következtében lecsökkent kifelé irányuló migrációs törekvések, de a belvárosokból a városok külső negyedei felé irányuló mozgások, a polgári rétegek városi térfoglalásai is befolyásolták. A másik a városkörnyék új gazdasági funkcióit, számos vállalkozás kitelepedését, a magas presztízsértékű elővárosokat kreáló szuburbanizációt is magában foglaló dekoncentráció trendje. Ezzel párhuzamosan a hátrányosabb helyzetű, alacsonyabb iskolázottságú és jövedelmű rétegek belső városi terekből történő kiszorítása, ezzel összefüggésben az ala-

csonyabb társadalmi pozíciójú elővárosok formálódása is megtörtént. Mindezek eredménye a központi nagyvárosi terek inkább magas társadalmi státusú népessége, a környékbeli települések differenciálódása, részben inkább alacsony, részben inkább magas társadalmi összetételű egységek szerveződése.

Egy másik változás, a környékbeli települések társadalmi átalakulása is kiderült: a 2005-ös kutatás (az eltérő gazdasági és infrastrukturális adottságok szerint is) különböző társadalmi berendezkedésű, fejlett és fejletlen környékbeli településeket rögzített. Ekkor a fejlett települések esetében nagyobb, a másik típus esetében pedig kisebb volt a magasabb státusúak jelenléte. A 2014-es adatok jelzései szerint a társadalmi szerkezeti sajátosságok közeledtek egymáshoz, a korábban fejletlennek minősített településekre beáramló, főként fiatalabb diplomások korábnál jóval jelentősebb arányai miatt. (A magyarázat kevésbé köthető az intézményi vagy infrastrukturális jellegzetességek időközben történt átalakulásához, inkább a nagyvárosi, illetve a fejlett települések magasabb ingatlanáraihoz képest itt jóval alacsonyabb ingatlanárakhoz.) Ezzel a 2005-ben még érvényes város és környék dichotómia mára már átalakult, az egyenlőtlenségek részben a nagyvárosok és a környékeik, de főként a városok és a szegényebb társadalmi rétegek által lakott környékbeli települések között jelennek meg.

A nagyon éles térbeli egyenlőtlenségek azonban a nagyvárosi és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek összehasonlításakor tűnnek fel, a nagyváros-centrumok és a vidéki kistérségek, mint a kutatás két ellenpontja között, ahol egy fokozatosan csökkenő értéket mutató ökológiai és társadalmi lejtő húzódik meg. A lejtő felső és alsó pontján, tehát a két végponton eltérő a gazdasági fejlettség és potenciál, differenciált a forrásellátottság, a külső forrásokra való nyitottság is, különböző a forrásbefogadó abszorpciók képesség is. A gazdasági aktivitás jellemzőbb „fent”, mint „lent”, a munkanélküliség, a közmunkaprogramokban való részvétel pedig a lejtő végén tipikus. A társadalmi és demográfiai struktúra szintén elválik: a felső és az alsó pont között eltérő a magasabban és az alacsonyabban iskolázottak, de eltérő a fiatalok és az idősebbek aránya is.

A települési lejtő szintén sajátos: a tetején helyezkednek el a mai gazdasági és társadalmi fejlődés legdinamikusabb szereplői, a stratégiai funkciókat betöltő egységek, a globális gazdaságba már gyakran több szálon is integrálódtak (mint például a fővárosi, a

győri, a székesfehérvári vagy legújabban a kecskeméti térség), a globális gazdasági versenyekben már indulni képes, és indulni kész központi települések, sokszor csak még a városközpontok, de néha már a térségeikkel együtt is ringbe szállók. Bár a társadalmi versenyben sokszor még többnyire ők is alul maradnak, hiszen a városi térbeli egyenlőtlenségek enyhülése, a középosztály térhódítása nem feledtetheti a társadalmi kirekesztés jelenségeit, a globális gazdaság igényeinek meg nem felelők, a sokak által „társadalmi tehérként” megfogalmazottak növekvő számát. Bár ezek létszáma a másik végponton, a létra alján sokkal magasabb. Az igazán szegények nem is azok, akik a nagyvárosi térben élnek, hanem akik a vidéki kistérségekben találhatóak, akik ott ragadtak, sokszor jövő és remény nélkül, s bár köztük onnan sokan a városok felé vágnak, de sikerrel főként csak a jobb piaci pozíciójuk járhatnak.

A települési létra alján találhatóak a jól-lét deficitesek térségek, a periférikus határ menti területek, a történetileg kialakult társadalmi és gazdasági zártság mai áldozatai, a modernizációból, de a globális gazdasági életből is kimaradtak, azok, ahol gyenge és forráshiányos a gazdaság, és erőteljesen fogyó népesség, az elvándorlás napról napra nő. S ezt a létrát a köztes egységek összevetése sem töri meg: a nagyvárosi környékek és a vidéki környéki települések összehasonlítása szintén komoly egyenlőtlenséget mutat: a kétféle térség viszonyai követik a korábbi trendet, a nagyvárosi és a vidéki környék társadalmi és jól-léti körülményei között is jelentősek az egyenlőtlenségek, és egyértelműek a vidéki környékek hátrányai.

A nagyváros-térségi különbségek

Már hosszú ideje nyilvánvalóak az ország regionális, közte a keleti, északkeleti és a nyugati régiók szerinti fejlettségi megosztottságai (a teljesség igénye nélkül, például *Rechnitzer, 1993, Enyedi, 1996, Nemes Nagy, 1996, Faluvégi, 2000; Kovács, 2002, Horváth, 2005*) és az azon belül létező, a régiókból kiemelkedő fejlettebb „szigetek”, a városi, várostérségi centrumok regionális környezethez képest kedvezőbb viszonyai. Minthogy az is nyilvánvaló, hogy mindez korántsem jelenti a nagyvárosi terek általános dinamikáját, sőt. A legkülönbözőbb kutatások igazolták a nagyvárosi térségek közt létező különbségeket, amelyek a különböző történeti meghatározottságokból (közte a szocialista rezsim által felkínált eltérő fejlődési le-

hetőségekből), de a polgári átmenet első periódusában kibontakozó folyamatok sajátosságaiból is adódtak. Ezek eredményeként a várostérségek rendkívül egyenlőtlenül fejlődtek: a globális gazdaságba való bekapcsolódás és annak mértéke, a külföldi működő tőke, és a multinacionális vállalatok jelenléte, a külföldi és hazai tőkehatások, az innovatív, koncepciózus térségi vezetés, de nem utolsósorban a térségi társadalom szaktudása, az újhoz való adaptációs készsége, és azok városonkénti eltérései szerint. Az eltéréseket még a 2005-ös nagyváros-térségi kutatás is rögzítette. A 2014-es, nagyvárosokat összevető elemzések a budapesti és a vidéki nagyvárosi térségek között nemcsak jelentős differenciákat mutattak ki, hanem azok éleztődeiseit is jelezték. A friss eredményekből kiderült, hogy míg a fővárosi térségben a jövedelmi, de a képzettségi viszonyok is kedvezőbbek, a munkanélküliség is kisebb, addig a vidéki nagyvárosi térségekben jellemző a migrációs veszteség, amely mögött a munkahelyek hiánya, a fiatal és piac-képes népesség elvándorlása húzódik meg. A demográfiai trendek is rendkívül kedvezőtlenek, az alacsony születésszám, a rossz mortalitási mutatók, de globális gazdasági és az urbanizáció folyamatok miatt is érzékelhető városi népességfogyás csak néhány várost kímél meg, közte a fővárost is. A városokra jellemző az öregedés problémája, amit csak részben ellensúlyoz a környékek általában fiatalabb népessége.

A városok társadalmi szerkezetének alakításában a szuburbanizáció szerepe jelentős, bár a kelet-közép-európai modellnek megfelelően a magyar városokban csak megkésve, a polgári átalakulás során bontakozott ki. Sőt a legfrissebb tények alapján, mintha az országon belül is érvényes lenne az Enyedi-féle „késleltettségnek” nevezett jelenség (*Enyedi, 1988*), mivel a szuburbanizációs folyamatok várostérségekként is eltérően mutatják meg magukat. A folyamat legteljesebb formáját a budapesti térségben látni, ott érvényesült elsőként, hosszú ideig (2007-ig) számottevő volt a fővárosi kiköltözés, a Budapest környéki települések fejlődési dinamikája. Ez mára már lecsökkent, most inkább a vidéki nagyvárosokban jellemző a szuburbanizáció lendülete.

A területi egyenlőtlenségeket, azok belső különbségeit, azok át-szerveződéseit, az időbeli módosulásait összegezve az látható, hogy korántsem állandó, folyamatosan változó, egyben többsíkú szerkezetekről van szó. A regionális egyenlőtlenségek mellett, pontosabban azokon belül, különböző szintűek a dichotomikus kü-

lönbségek. Az empirikus elemzések egyrészt a fővárosi és a vidéki térségek közötti egyenlőtlenségeket, azok eltérő fejlődési dinamikáit (sajátos társadalmi és demográfiai jellemzőket), továbbá a nagyváros-térségi társadalmi szerkezet korábbinál kedvezőbb összetétele, a belső egyenlőtlenségek enyhülése, oldódása révén a nagyvárosi centrumok és a környék közötti dichotomikus ellentmondások enyhülését, egyben a centrumok és a társadalmilag hátrányos helyzetű népesség által lakott városkörnyékek egyenlőtlenségeit igazolták. Valamint a nagyváros-térségi és a hátrányos helyzetű vidéki térségek differenciáltságait, mint a mai területi egyenlőtlenségek súlypontjait.

A társadalmi jól-lét területi meghatározottságai

A kötetet megalapozó kutatási koncepcióban és így a fejezetek kidolgozásakor is lényeges igény volt a területi kutatási irány alkalmazása, részben a résztvevők, a szerzők alapbeállítottsága, tudományos, szakmai érdeklődése miatt is. A munkában 10 geográfus (Baráth Gabriella, Berki Márton, Halász Levente, Hardi Tamás, Izsák Éva, Michalkó Gábor, Nagy Gábor, Schuchmann Júlia, Timár Judit, Váradi Zsuzsanna), 8 szociológus, illetve városszociológus (Baranyai Nóra, Csizmadia Zoltán, Csizmady Adrienne, Ferencz Zoltán, Király Gábor, Kovács Katalin, Szirmai Viktória, Váradi Monika Mária), egy politológus (Hervainé Szabó Gyöngyvér), egy kultúrakutató (N. Kovács Tímea) és egy közgazdász (Koós Bálint) vett részt. A területi folyamatok iránti tudományos kíváncsiságot alapvetően mégsem ez, hanem az a tény váltotta ki (ahogy azt az előszóban is olvasni lehetett), hogy a Stiglitz-jelentés a területi dimenzióval egyáltalán nem foglalkozik. Ezért jogosan merült fel az a kutatási kérdés, hogy vajon a nyolc dimenzió hazai érvényesülésében tapasztalni-e a vizsgált népesség területi elhelyezkedéséből adódó különbségeket?

A kötetet megalapozó kutatások és elemzések részletesen feltárták és bemutatják a stiglitzi jól-lét nagyváros-térségekre jellemző objektív és szubjektív mutatóit, azok területi sajátosságait is. Ezek ismeretében, de a különböző módszertani, mérési megoldások figyelembevételével is egyértelmű az igen válasz: a területi sajátosságok kétségkívül megjelennek a feltárt társadalmi szövetekben, a különböző társadalmi csoportok jól-lét sajátosságaiban, a nagyváros-térségi és a vidékiek jól-lét formáiban, jóllehet a vizs-

gált nagyvárosi és vidéki kistérségi népesség társadalmi státuscsoportjai szerinti eltérésekben. S ez a megalapozó kutatások egyik kiemelkedő megállapítása.

A kutatások bebizonyították, hogy a területi adottságok hatása az érintett csoportok társadalmi pozíciójától függ: az alacsonyabb társadalmi pozíciók (az alacsonyabb iskolázottság és jövedelem, szakképzettség) esetében a lakóhely erősebb meghatározó erő, mint a magasabb társadalmi státusúak csoportjában. A hátrányos társadalmi helyzetűek nem, vagy kevésbé tudnak kitörni a térségi körülmények „fogságából”, a jövedelmi, az anyagi színvonaluk, az egészségük, a tanulási, a továbbképzési, vagy a munkalehetőségeik, a saját életükbe való beleszólás képessége és vágya, a kapcsolatrendszeireik, a biztonságérezetük és a demokrácia iránti elkötelezettségük, a kultúrára való nyitottságuk inkább a helyi viszonyok következményei.

A magasabb társadalmi státus, a képzettség, a jobb jövedelem, de a szubjektív tényezők, az elvárások, az igények is nagyobb „területi szabadságot” adnak: a helyi térségi adottságoktól szinte függetlenül, de legalábbis sokkal inkább függetlenebbül szervezhetőek a mindennapi élet különböző tevékenységei: ezért a kulturális és egyéb fogyasztási szokások szintén kevésbé követik a tér adottságait. Ebben a helyzetben ugyanis a helyi lehetőségek hiányában mód nyílik, mód nyílhat akár arra is, hogy a tágabb térségben, egy másik településen keressenek és találjanak jobb, az elvárásoknak inkább megfelelő munkahelyet, megkeressék a számukra szükséges egészségügyi kínálatot, kulturális intézményeket, különböző rendezvényeket.

Ezzel együtt: mind a „tértől kiszolgáltatott” alacsonyabb társadalmi pozíciók, mind pedig „tértől szabadabb” magasabb társadalmi státusok viszonyait egyaránt befolyásolják a helyi térségi folyamatok. Ezért is látni a nagyvárosi és a vidéki térségek hasonló társadalmi helyzetben lévő (tehát a magas, a közepes és az alacsony státusú) rétegek társadalmi jól-lét szintjei között számottevő eltéréseket. A területi körülmények ugyanis „beleszólnak” a társadalmi helyzetükből elvileg várható hatások szerveződésébe: a kedvező területi adottságok pozitív, a kedvezőtlenek pedig negatív befolyást gyakorolnak. Ezt mutatja az is, hogy a nagyvárosi térségekben élő alacsony társadalmi státusúak jól-léti szintje kedvezőbb, mint a vidéki térségekben élő alacsonyabb társadalmi pozíciójúak jól-lét jellemzői. De ugyanezért van az is, hogy a nagyvárosi térségekben élő magas társadalmi státusúak jól-léti szintje jobb, mint a vidéki térségekben élő szintén magas társadalmi pozíciójúak jól-lét karaktere.

Egyéb okok miatt sem lehet állítani, hogy a közép- vagy felső osztályok tagjainak társadalmi jól-lét szintjeiben nem jelennek meg a térségi adottságok. Hiszen ezek azok a társadalmi csoportok, többnyire a nagyvárosiak, akik tagjai éppen ott élnek, ahol kedvező a fizikai és a társadalmi, de a gazdasági környezet is, ahol a jól fizető és érdekes munkát biztosító munkahelyek, a tanulás, a továbbképzés, vagy a jó egészség lehetőségeit kínáló intézmények koncentrálnak. De itt jelennek meg azok az életmodelleket formáló, értékekre és elvárásokra, múltbeli tapasztalatokra épülő szubkultúrák is, amelyek a társadalmi jól-lét nem csupán fontosságát, annak szükségességét képviselik, hanem amelyek hozzájárulnak annak terjedéséhez is. A helyi társadalmi kapcsolatok, közte a lakóhelyi szegregáció, vagyis a hasonló társadalmi helyzetűek túlsúlyai szintén erősítik azokat az elvárásmodelleket, illetve szubkultúrákat, amelyek az egyének felé kisugároznak, és amelyek az egyéni jól-lét másoknál is látható törekvéseit létrehozzák.

Az elemzésekből azonban az is kitűnt, hogy az összes kedvező létfeltétel ellenére, a nagyvárosi térben élők között is létrejönnek a belső differenciáltságok, a nagyvárosi magas, a közepes és az alacsony társadalmi státusra jellemző jól-lét különbségek. Ezek a különbségek részben a társadalmi helyzet faktoraival, a magas, a közepes és az alacsony társadalmi státus pozíciót meghatározó strukturális tényezőkkel, az egyes rétegekre jellemző különböző jövedelmekkel, a szaktudással, az iskolai végzettséggel, a demográfiai háttérrel, de az övezeti eltérésekkel, vagyis ismét a területi tényezőkkel is magyarázhatóak: a várostérségek különböző övezetei, negyedei közötti fizikai és társadalmi adottságok specifikumaival, azok nagyvárosi térségen belüli hierarchizáltságaival, a nagyváros-térségi társadalmi és térbeli lejtő összefonódásaival, a kétféle lejtő akár pozitív, akár negatív, de mindenképpen kumulatív következményeivel, azok egymásra épülésével is.

A lakossági vélemények olvasásakor egy meglehetősen különös kép tűnik elő: több esetben is előfordul, hogy a vizsgált népesség a saját viszonyait (például a jövedelmi, illetve az egészségügyi körülményeit) sokkal jobbnak értékeli, mint amit a valóságos tények jeleznek. A legkülönbözőbb tényezőkkel is sokkal inkább elégedettek, mint elégedetlenek (ami azért is meglepő, mivel a magyar társadalom karaktere az összehasonlító nemzetközi kutatásokban alapvetően pesszimista). A társadalmi, közte a jól-léti hierarchiákat mutató skálákon legtöbbször középen, vagy annál egy kicsit

magasabbra helyezik el magukat:¹⁷⁷ ezek a skálák nem igazán korrelálnak (például a társadalmi helyzetet a kérdőív segítségével feltáró adatokkal) a foglalkozási, az iskolázottsági és az anyagi életkörülmények valóságos nagyvárosi adatainak a szórásaival, a tényleges helyzetekkel. A saját jövedelmi helyzetüket többnyire jobbnak látják, mint ahogy azt a valós jövedelmek indokolnák, vagyis a saját társadalmi pozíció értékelése és a tényleges jövedelmi adatok szórása között ellentmondás van.

A megkérdezettek a nagyváros-térségi társadalom legnagyobb csoportjának a középosztálybelieket látják, amely mellé egy jóval kisebb létszámú felső és ugyancsak elenyésző alsó osztályt, tehát olyat képzelnek el, amit a mai struktúrakutatások csak remélni tudnak (főként a középosztályosodás szempontjából). Ennek vélhetőleg az egyik oka a nagyvárosi terekben zajló gentrifikáció folyamata, amely az országos arányokhoz, és a 2005-ös állapothoz képest is magasabb középosztálybeli arányokban jelenik meg. A másik oka a lakóhelyi szegregáció, vagyis a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése, és ennek következményei: a közvetlen lakóhelyi szomszédsági egységek többé-kevésbé hasonló társadalmi szerkezete, a hasonló helyzetű szomszédok hasonló fogyasztási szokásai, a (véltetőleg) hasonló lakások, az utcán álló hasonló gépkocsik, vagyis a mindennapi élettapasztalatok, amelyek azt sugallják, hogy szomszédságokban élők egyének életmódja, közte jól-léte is többnyire hasonlító, hogy „nekik”, ahogy „nekem” is közepes szintű a jövedelmük, középszintű a társadalmi helyzetük.

Az elemzések fontos felismerése tehát, hogy a társadalmi jól-lét mért dimenziói követik a térbeli centrum-periféria modell hierarchikus fejlettségi szintjeit, a jól-lét a legmagasabb a belvárosokban és (a most egyre dinamikusabban fejlődő) külvárosokban, tehát ott, ahol a legtöbb magas társadalmi státusú egyén él. A jól-lét szempontjából a fejlett és a fejletlen városkörnyékek kiegyenlítődtek: kifejezve a mai strukturális átalakulásokat, a korábban fejletlennek tűnt települések új társadalmi összetételét, a diplomások beáramlásait, városkörnyéki szétszóródásait.

---

¹⁷⁷ Ennek módszertani, kérdezéstechnikai okai is vannak: a skálákon az emberek általában szeretik magukat középre helyezni. Ennek orvoslására a kérdőívben többféle skála alkalmazására is sor került, az adott kérdés esetében 11 egység szerepelt.

A társadalmi jól-létre alapozott nagyváros-térségi versenyképesség

A nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi versenyképességét, azok összefüggéseit elemző 2005-ös vizsgálat eredményei szerint a gazdasági értelmű siker többnyire társadalmi értelmű sikerrel párosult, vagyis a gazdasági szempontból eredményes várostérségekben erősebbeknek bizonyultak a különböző társadalmi problémák (főként a területi egyenlőtlenségek, a társadalmi konfliktusok, azok veszélyei), mint a gazdaságilag kevésbé eredményes térségek esetében, ahol a társadalmi viszonyok valamivel kiegyenlítettebbek voltak.

Ennek magyarázatát részben a korabeli versenyjellemzők, azok szinte kizárólag gazdasági irányultsága adta: a rendszerváltozás első éveitől, sőt már az 1980-as évek végétől egészen a 2008-as globális gazdasági válság hazai begyűrűzéséig nyilvánvaló volt (s ebben szinte társadalmi konszenzus alakult ki), hogy a gazdasági érdekek előnye és a társadalmi érdekek hátránya a feltétele a nyugati típusú felzárkózásnak, és városfejlődési modellek meghonosodásának.

A szinte egyoldalú gazdasági fejlődés iránti elkötelezettség a korábbi szocialista rendszer tökéletes leépítésének, egyben a piaci gazdaság gyors kiépítésének a törekvésével is összefonódott. Ezen kívül egy további lényeges jelenséggel is párosult: a gazdasági érdekek érvényesülésére alapozott fejlett nyugati társadalmak gyors fejlődése akkor még töretlennek tűnt, még nem jelentek meg a szűklátókörű gazdasági fejlődés társadalmi feszültségei. 2008 előtt csak néhány neves közgazdász gondolt az Egyesült Államokból kiinduló jelzáloghitel-válság világszintű hatásaira, a gazdasági és a társadalmi viszonyokat egyaránt romboló negatív következményekre. Nouriel Roubini már 2006-ban, Soros György pedig 2007 folyamán többször is felhívta a világ figyelmét a létező gazdasági, pénzügyi modell várható veszélyeire, de a negyedik legnagyobb amerikai befektetési bank, a Lehman Brothers 2008-as csődje ekkor még váratott magára.

A 2014-es nagyváros-térségi vizsgálat idején a globális válság kedvezőtlen következményei már enyhülnek, a világ, közte a magyar gazdaság is lassan fellélegezni készült, de a mindennapi élet szintjén mindez nem volt érzékelhető: a számos társadalmi strukturális probléma és területi egyenlőtlenség miatt sem. A globális krízis hazai hatásai még nem múltak el, az elszegényedés pedig

egyre több embert érintett, és egyre nyilvánvalóbbá váltak az életkörülményeket sújtó gazdasági és egyéb nehézségek.

Ez abban a változásban is meglátszik, ahogy a nagyváros-térségi népesség 2005-ben és ahogy 2014-ben látta a lakóhelyi siker és a versenyképesség feltételeit. A megkérdezett nagyvárosi térségekben élők 2005-ben a lakóhelyi siker, a versenyképesség megvalósulását elsősorban a társadalmi szempontoktól remélték: például a kedvező lakossági életkörülményektől, attól, hogy az érintettek szeressenek a lakóhelyükön élni. Ezek a tényezők akkor fontosabbnak bizonyultak, mint a gazdasági tényezők: mint például a multinacionális cégek megtelepedése, a kis- és középvállalkozások támogatása. A 2014-ben megfogalmazott véleményekben ugyanezeknek a gazdasági tényezőknek a szerepe már egyértelműen megnőtt, jollehet a fontossági sorrend nem változott: a lakóhelyi siker és a versenyképesség még mindig a leglényegesebb tényezői a társadalmi szempontok maradtak.

Ezt a nemrég átélt és még mindig érzékelhető világszintű, és a hazai gazdasági válságokkal is összefüggő nyugtalanság, az utóbbi évtizedben megnehezedett életkörülmények, az elvesztett munkák vagy éppen a munkahelyek féltése, a romló jövedelmek is magyarázhatják. De a nagyvárosi társadalmak egy új igénye is feltelelezhető: ez pedig a gazdasági és a társadalmi élet területeire egyaránt kiterjedő, mind a két nagy területet fejleszteni törekvő sikeres, egyben versenyképes városfejlesztési megoldások iránti nyitottság, azokkal kapcsolatos elvárások kinyilvánítása is.

A nagyvárosi térségek mai fejlődési folyamatai szerint ennek az új igénynek a kielégítésére valóban nagy szükség lenne: a 2000-es évek ugyanis nem igazán hoztak lényegi változásokat a nagyvárosi térségek akár gazdasági, akár a társadalmi, akár a komplex, vagyis a gazdasági és társadalmi összetevőkön nyugvó versenyképességi mutatóinak az alakulásában. 2005-höz képest a 2014-es év nem sok eltérést mutat: hiszen a nagyvárosi térségek továbbra is az ország legdinamikusabban fejlődő területi egységei, különösképpen a hátrányos helyzetű vidéki térségekhez, de az országos adatokhoz képest is ezekben a térségekben a legmagasabb a gazdasági potenciál, a gazdasági teljesítmény és a foglalkoztatottság szintje, itt koncentrálódik a legtöbb munkahely. Itt élnek a legnagyobb arányban a szakképzett és iskolázott társadalmi rétegek, és itt a legalacsonyabb a munkanélküliség, és a legmagasabbak a jövedelmek is. A népességvonzó erejük is növekedett:

míg 2005-ben a magyar lakosság 37,8%-a, addig 2011-ben már a 39,0%-a élt a kilenc hazai nagyváros-térségben.

A belső, differenciáltabb elemzések azonban már némi romlást jeleznek: a korábbi előnyeik csökkenni látszanak, akár az országos, akár a vidéki adatokhoz képest. Ennek oka lehet az egyes várostérségek gazdaságilag és társadalmilag egyenlőtlen belső fejlődése is: a vizsgált két időszak között a kilenc nagyvárosi térség helyzete egymáshoz képest jelentősen változott. A mérések szerint a kilenc év alatt hol az egyik, hol a másik térség került eltérő pozícióba, egyszer a gazdasági, másszor a társadalmi versenyképességi mutatók módosulásainak köszönve. Noha vannak köztük (de csak a gazdasági versenyképesség szempontjából) szilárd helyzetű szereplők is, ezek főként az ország nyugati régióinak a központjai, és az ország fővárosa.

Nem könnyű értelmezni ezt a részben mozdulatlanságot, részben inkább romlást, de az bizonyosra vehető, hogy komplex, vagyis gazdasági és társadalmi folyamatok egyaránt magyarázó tényezők lehetnek. Mégpedig a 2008-as globális gazdasági válság következményeit is tükröző hazai gazdasági visszaesés, de a társadalmi szerkezeti problémák, közte a városi és a vidéki térségek közötti egyenlőtlenségek nagyvárosi folyamatokra gyakorolt hatásai, közte a társadalmi jól-lét térségenként és társadalmi rétegenként is speciális jellemzői, a társadalmi jól-lét dimenziók különbözőségei. Ezek a tényezők nemcsak a nagyvárosi térségek különböző jellemzők szerinti országos pozícióit rontják, hanem a globális versenyekben való kedvező részvételi esélyeiket is akadályozzák. Ezért is válik egyre inkább nélkülözhetetlenné a komplex gazdasági és társadalmi, közte a jól-léti tényezőkre épülő versenyképességi koncepciók kidolgozása, és azok alkalmazása.

A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig

Ez a kötet nem ígér választ az összegző részfejezeti címben megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig: a tények bemutatásával csak megalapozza a megoldásokhoz szükséges választások kimunkálását, amelynek a kidolgozása már egy másik kutatás és egy másik könyv feladata lehet. Jóllehet a feltárt tények sok

esetben sugallják is a társadalmi problémák enyhítését nyújtó, egyben a bevezetésért kiáltó utakat.

A kutatások során kiderített folyamatok figyelembevételével több megvalósításra váró javaslat is felvázolható: elsőként a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésének a szükségessége, majd társadalmi jól-lét fejlesztési célok igénye fogalmazható meg. A két tényező összekapcsolása is lényeges, vagyis a regionálisan és térségenként, valamint a társadalmi rétegenként is differenciált fejlesztési célok (konceptiók, stratégiák) kijelölése. Ezek egyrészt a különböző térségek és a különböző társadalmi csoportok valóságos jól-léti adottságaira (azok hiányosságaira és feszültségeire) épülnek, és a társadalmi jól-lét egyes dimenzióinak a fejlesztésére törekednek, az adott dimenziókhoz kapcsolt konkrét (állami és piaci) beavatkozási eszközök megfogalmazása alapján.

Ennek keretében kerülné sor egyrészt a nagyvárosi térségek (és azok belső övezetei), másrészt a vidéki térségek (és azok belső egy- ségei) magas, közepes és alacsony társadalmi státusú rétegei jól- lét szintjének a rögzítésére, a hiányosságok bemutatására, majd a jól-lét szintek emeléséhez szükséges konkrét lépések kialakítására, az ahhoz nélkülözhetetlen megoldási eszközök, különböző típusú források, a pénzügyi, ha kell, törvényi hátterek biztosítása révén is.

Mindez elképzelhetetlen a különböző városi térségek fizikai, gazdasági felemelkedését támogató beavatkozások kidolgozása nélkül, de elképzelhetetlen az érintett térségi, illetve helyi társadalmi szereplők, az önkormányzatok, a vállalkozások kedvező pozicionálása, a változásokat biztosító intézményi keretek fejlesztése nélkül. És végül elképzelhetetlen a komplex, a térségek és azok népessége gazdasági és társadalmi körülményeit egyaránt fejleszteni törekvő versenyképességi modellek bevezetése, azok állami és piaci eszközökre alapozott támogatása nélkül. S végül mindezek megvalósulásával nemcsak a társadalmi jól-lét kapui szélesebb kitarására lenne lehetőség, hanem a Stiglitz-konceptió tovább fejlesztésére, az eddig túl általános jól-lét dimenziók országok és térségek szerinti eltéréseinek a kimunkálására is.